

Правове регулювання фінансової діяльності держави в галузі грошового обігу

Legal regulation of financial activity of the state in the field of monetary

Богдан ЯСЬКІВ

Ключові слова:

обіг, гроші, готівка, грошовий обіг, грошова система, банківський рахунок, видаткові операції, комерційний банк, арешт.

Key words:

turnover, money, cash, turnover, money system, bank account, expense operations, commercial bank, arrest.

Постановка проблеми. Правове регулювання інституту безготівкових розрахунків фінансово-правовими нормами зумовлюється природою безготівкових грошей як елемента системи грошового обігу, що характерно для держав із ринковою економікою. У таких країнах до поняття грошового обігу включено всі кошти, як готівку, так і безготівкові кошти. Обидві сфери обігу грошей є взаємопов'язаними й взаємозумовленими, становлять єдиний грошовий обіг. Саме кількість грошей у вигляді купівельних і платіжних засобів в обох сферах грошового обігу визначає величину грошової маси в обігу.

Мета статті – дослідити особливості фінансової діяльності держави в галузі грошового обігу.

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній юридичній науці правовим проблемам організації й функціонування національної грошової та платіжної систем, а також правовій природі грошей і грошового обігу традиційно не приділяється спеціальна увага. У сучасний період ці питання досліджують Є.О. Алісов, Л.К. Воронова, М.П. Кучерявенко, А.О. Монаєнко, О.П. Орлюк, Н.Ю. Пришва, Т.А. Латковська та інші вчені.

Варто зазначити, що банківська система України належить до фінансово-кредитної системи країни, у якій вона здійснює взаємодію з іншими елементами та виконує специфічні функції. До основних функцій банківської системи належить також організація безготівкового обороту. Особливістю, що відрізняє комерційні банки від інших органів функціонального управління економікою, є організація й проведення ними грошового обігу, тобто організація системи розрахунків у державі.

За визначенням К.С. Бельського, до грошової системи держави належить низка елементів, а саме: 1) офіційна грошова одиниця з її найменуванням; 2) види грошових знаків; 3) порядок емісії готівки; 4) безготівкові гроші; 5) фінансово-правові норми, що передбачають вказані елементи й забезпечують функціонування грошової системи. Науковець стверджує: «Грошова система історично з'явилась тоді, коли виготовлення, випуск в обіг металевих грошових знаків, відповідальність за їх підробку стали регулюватись нормами права, серед яких провідне місце посіли норми фінансового права. Можна підкреслити: без правового регулювання грошова система як інструмент організації грошового обігу просто не мислиться»¹.

Регулювання фінансової діяльності держави в галузі грошового обігу можна охарактеризувати як імперативне, оскільки існування фінансової діяльності держави зумовлюється та спирається на грошову систему держави; стан грошового обігу й стабільне функціонування грошової системи зумовлюють ефективний розвиток економіки країни.

Висновок про фінансово-правовий характер регулювання системи грошового обігу в правовій науці не оспорується. Грошовий обіг пронизує всю фінансову систему. Суспільні відносини, що складаються в ході грошового обігу, регулюються правом, насамперед фінансовим.

Грошовий обіг – це процес безперервного руху грошей у готівковій і безготівковій формах. Грошовий обіг позначає спрямовані потоки грошей між банком держави та кредитними організаціями, між сами-

¹ Бельский К.С. К вопросу о понятии денежной системы Российской Федерации / К.С. Бельский // Финансовое право. – 2005. – № 8. – С. 13.

ми кредитними організаціями, між кредитними організаціями й організаціями, між банками та фізичними особами, між підприємствами й фізичними особами, між банками та іншими інститутами фінансової системи, між фінансовими інститутами й фізичними особами².

Водночас у дослідженнях, присвячених правому статусу грошей, не приділяється увага їхній ролі як елементу грошової системи держави, під якою розуміється законодавчо закріплена організація грошового обігу, що включає взаємодію елементів, які її утворюють, у зв'язку з чим норми, що регулюють питання грошового обігу, містяться в низці законодавчих актів, які належать до сфери фінансового регулювання.

У ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання та валютного контролю» від 19 лютого 1993 р. № 15-93 міститься поняття валюти України як грошових знаків у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, інших форм, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також є вилученими з обігу чи такими, що вилучаються з нього, проте підлягають обміну на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках у банківських та інших фінансових установах на території України.

Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679-XIV регламентує питання грошового обігу, у тому числі емісії національної валюти. Захист і забезпечення стійкості гривні є основною функцією Національного банку України, яку він здійснює незалежно від інших органів державної влади.

Відповідно до Конституції України і ст. 6 Закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679-XIV, основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679-XIV, Національний банк України виконує такі функції:

- відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики, визначає і проводить грошово-кредитну політику;
- монопольно здійснює емісію національної валюти України й організовує готівковий грошовий обіг;
- установлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку й звітності, захисту інформації, коштів і майна;
- регулює діяльність платіжних систем і систем розрахунків в Україні, визначає порядок і форми платежів, у тому числі між банками.

Відповідно до ст. 40 Закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679-XIV, Національний банк України встановлює правила, форми й стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів і готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій і розрахунків.

Національний банк України забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків і через їхні власні розрахункові системи.

Отже, у процесі здійснення й регулювання грошового обігу виникають суспільні відносини, що регулюються насамперед нормами фінансового права. Визначення та регулювання всіх істотних характеристик грошей (регулювання обсягу грошової маси, здійснення грошових реформ, організація грошового обігу) здійснюються державою в особі уповноваженого державного органу – Національного банку України.

Регулюючи грошовий обіг, держава здійснює вплив на купівельну спроможність грошей, залежно від державної фінансової політики можуть змінюватися властивості грошей як носіїв абстрактної вартості³.

Оскільки гроші, на відміну від матеріальних об'єктів, не мають власних споживчих якостей, їхня здатність бути засобом платежу в цивільно-правових відносинах залежить насамперед від державного грошового регулювання.

² Финансовое право Российской Федерации : [учебник для вузов] / под ред. М.В. Карасевой. – М., 2004. – С. 542.

³ Орлюк О.П. Финансовое право. Академичний курс : [підручник] / О.П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 722.

Отже, гроші як засадничий елемент грошової системи повинні отримати своє визначення насамперед як публічно-правова категорія, їхній фінансово-правовий режим є визначальним.

Правове регулювання грошової системи має ґрунтуватись на економічних реаліях (таких як широке поширення безготівкових та електронних розрахунків), а також адекватно відбивати потреби всієї фінансової сфери суспільства.

Уважаємо абсолютно виправданим підхід до правового регулювання готівкових, безготівкових та електронних грошей як до регулювання сфер емісії й застосування окремих грошових форм⁴.

Варто зазначити, що правове регулювання системи грошового обігу також здійснюється фінансово-правовим актом – Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 р. № 185/94-ВР.

На нашу думку, розгляд безготівкових розрахунків із фінансово-правових позицій дає змогу встановити ідентичність правових властивостей готівкових і безготівкових грошей насамперед як публічної категорії, оскільки грошовий обіг у державі ділиться на готівковий і безготівковий; при цьому процеси руху готівки у формі банкнот і відображення руху безготівкових коштів на рахунках бухгалтерського обліку відбуваються безперервно й нерозривно один від одного.

Держава в особі Національного банку України виготовляє грошові знаки як носії інформації про абстрактну вартість, величина якої визначається номіналом грошових знаків. При цьому збільшення грошової маси в державі здійснюється центральним банком не довільно, а з дотриманням орієнтирів зростання одного чи кількох показників грошової маси з огляду на основні напрями державної грошово-кредитної політики.

Про це свідчить також економічне визначення грошової бази. Грошова база в широкому розумінні включає готівку в обігу, обов'язкові резерви фінансових установ із залучених коштів на рахунках у національній та іноземній валюті, кошти фінансових установ на кореспондентських і депозитних рахунках, відкритих у центральному банку.

Банкноти й монети центрального банку є єдиним законним засобом готівкового платежу на території України, у тому числі для прийому у вклади.

Отже, у нормах фінансового права відображено здатність грошей у процесі обігу безперервно трансформуватися з безготівкової форми в готівкову й навпаки, що саме становить їхню економічну сутність як засобу обігу й платежу. Отже, не лише економічно, а й із позицій фінансового права готівкові та безготівкові гроші й, відповідно, розрахунки з використанням тієї чи іншої форми відмінностей не мають.

Гроші – це найбільш важливі фінансово-правові явища, що мають подвійну природу. Поза сумнівом, гроші є насамперед економічною категорією, аналіз функцій грошей свідчить про це дуже добре. Однак безсумнівною також залишається теза про те, що гроші є мірилами вартості товарів і послуг.

Саме із цієї причини використання цивілістичного інструментарію не надає можливості врахувати особливий економічний і юридичний зміст грошового феномена, змушує використовувати складні правові конструкції для пояснення буденних ситуацій.

Легальне зарахування грошей до речей є віджилим як в історичному, так і юридичному й економічному планах.

Гроші – це й не речі, і не майнові права, поширення на них зобов'язально-правового режиму є лише вимушеним техніко-правовим прийомом. Недоцільно блокувати розвиток правового регулювання грошей і грошового обігу шляхом застосування до них різноманітних фікцій. Гроші заслуговують на те, щоб мати самостійний правовий статус, який не зводиться ні до речей, ні до майнових прав.

На нашу думку, ролі й значенню грошей у фінансовій системі держави відповідатиме статус самостійного фінансово-правового інституту.

⁴ Горбунова О.Н. Некоторые вопросы финансово-правового регулирования денег и денежного оборота в Российской Федерации / О.Н. Горбунова, Е.Р. Денисов // Финансовое право. – 2007. – № 8. – С. 19.

Фінансове право регулює грошові відносини. Проте гроші як об'єкт фінансового правовідношення рідко піддавались науковому аналізу.

Фінансово-правова наука досі виходить із цивілістичної концепції грошей. Гроші є законним платіжним засобом, не поширюючись на відносини публічно-правового характеру. Це постає з п. 2 ст. 1 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV, де вказано, що до майнових відносин, оснований на адміністративному чи іншому владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, а також до податкових і бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлюється законом.

Відповідно, використовуючи цивілістичну концепцію грошей⁵, не можна повною мірою зрозуміти потенціал і межі фінансово-правового регулювання. Тому правильно здійснювати створення й тлумачення фінансово-правових норм.

М.В. Карасьова доходить висновку про необхідність унесення змін до банківського законодавства з метою надання статусу законного платіжного засобу як готівці, так і безготівковим грошам тією мірою, якою їх використання відповідає вимогам законодавства, що, на нашу думку, внесло б істотний вклад у формування інституту безготівкових грошей як самостійного фінансово-правового інституту й дало б змогу запровадити низку практичних завдань⁶.

Наприклад, у правозастосовній практиці тривалий час дискутується питання про можливість арешту безготівкових коштів на банківському рахунку.

Учені-цивілісти вважають неможливим накладення арешту на кошти, які надійдуть на рахунок у майбутньому⁷.

Водночас з огляду на принципи ведення банківського рахунку в сукупності зі здійсненням розрахунків за допомогою обміну електронних документів очевидно, що залишок коштів на рахунку змінюється миттєво.

Цивілістичний підхід робить здійснення стягнення кредитором практично неможливим у разі, якщо відсутня відповідна воля фінансової установи. Проте з огляду на те, що кредитор зазвичай не є клієнтом фінансової установи, очевидно, що остання діятиме в інтересах боржника – свого клієнта, тим паче що ні теорія, ні судова практика не дають однозначних відповідей на питання, які виникають під час здійснення арешту або примусового стягнення по певному рахунку.

Недооцінювання фінансово-правової природи банківського рахунку й безготівкових коштів може призвести до неможливості виконати судові рішення.

Водночас у чинному фінансовому законодавстві України необхідною є норма, що дозволяє належним чином здійснювати стягнення коштів із рахунку, зокрема ст. 59 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2121-III, згідно з якою арешт на майно чи кошти банку, що перебувають на його рахунках, арешт на кошти й інші цінності юридичних або фізичних осіб, що перебувають у банку, здійснюються виключно за постановою державного виконавця або рішенням суду про стягнення коштів чи про накладення арешту в порядку, установленому законом. Зняття арешту з майна й коштів здійснюється за постановою державного виконавця або рішенням суду. Зупинення власних видаткових операцій банку за його рахунками, а також видаткових операцій за рахунками юридичних чи фізичних осіб здійснюється лише в разі накладення арешту відповідно до ч. 1 ст. 59 Закону України «Про банки і банківську діяльність», крім випадків, передбачених Законом України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму». Зупинення видаткових операцій здійснюється в межах суми, на яку накладено арешт, крім випадків, коли арешт накладено без установлення такої суми.

⁵ Лапач В.А. Деньги в системе объектов гражданских прав / В.А. Лапач // Законодательство. – 2004. – № 9. – С. 16.

⁶ Карасева М.В. Законное платежное средство: финансово-правовое регулирование / М.В. Карасева // Финансовое право. – 2006. – № 6. – С. 5.

⁷ Витрянский В.В. Договор банковского счета: императивные обязанности банка по договору банковского счета / В.В. Витрянский // Хозяйство и право. – 2006. – № 5. – С. 39.

Висновки. Лише фінансово-правове регулювання дає змогу встановити правила обігу безготівкових коштів, що відповідають потребам економіки й суспільства. Безготівкові кошти є результатом відображення готівкових коштів, що емітуються Національним банком України, є його зобов'язаннями з метою технічного забезпечення кредитно-розрахункового, платіжного, казначейського, касового й іншого обслуговування користувачів платіжної системи. Як засіб платежу гроші набувають властивостей, якостей і особливостей обігу, не властивих іншим речам та об'єктам власності, виникають у момент емісії й супроводжують їх обіг далі, що саме становить центральний предмет фінансово-правового регулювання

Анотація

У статті досліджено банківську систему України та її основні функції, правовий статус грошей, функції Національного банку України з регулювання грошової маси, а також розглянуто безготівкові розрахунки з фінансово-правових позицій. Наголошено, що в нормах фінансового права відображено здатність грошей у процесі обігу безперервно трансформуватись із безготівкової форми в готівкову й навпаки, що саме становить їхню економічну сутність як засобу обігу й платежу. Доведено, що в процесі здійснення та регулювання грошового обігу виникають суспільні відносини, які регулюються нормами фінансового права.

Summary

The article is dedicated to the banking system of Ukraine and its basic functions, legal status of money, function of the National bank of Ukraine from regulation of amount of money, to the non-cash settlements from financially-legal positions. The author marks that in the norms of financial right ability of money found the reflection in the process of turnover continuously transformed from a cashless form in available and vice versa, that, actually, and folds them economic essence as to the means of turnover and payment. The author proves that in the process of realization and adjusting of turnover there are public relations that is regulated by the norms of financial right.

Використана література:

1. Бельский К.С. К вопросу о понятии денежной системы Российской Федерации / К.С. Бельский // Финансовое право. – 2005. – № 8. – С. 12–16.
2. Витрянский В.В. Договор банковского счета: императивные обязанности банка по договору банковского счета / В.В. Витрянский // Хозяйство и право. – 2006. – № 5. – С. 39–40.
3. Горбунова О.Н. Некоторые вопросы финансово-правового регулирования денег и денежного оборота в Российской Федерации / О.Н. Горбунова, Е.Р. Денисов // Финансовое право. – 2007. – № 8. – С. 18–22.
4. Карасева М.В. Законное платежное средство: финансово-правовое регулирование / М.В. Карасева // Финансовое право. – 2006. – № 6. – С. 4–5.
5. Лапач В.А. Деньги в системе объектов гражданских прав / В.А. Лапач // Законодательство. – 2004. – № 9. – С. 16–18.
6. Орлюк О.П. Фінансове право. Академічний курс : [підручник] / О.П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.
7. Финансовое право Российской Федерации : [учебник для вузов] / под ред. М.В. Карасевой. – М., 2004. – 780 с.

Богдан Яськів,

*аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету*